

Helligsø Teglværk

1875—1906

Af OLAF NØRGAARD

HELLIGSØ TEGLVÆRK ligger meget smukt med Fjorden paa den ene Side og frugtbare Marker paa den anden. Det smukkeste Indtryk af Beliggenheden faar man, naar man ser Teglværket ude fra Fjorden med Helligsøs tunge Bakkedrag som Baggrund. Det er dog næppe Fjordens og Bakkernes Skønhed, der har været afgørende for Teglværkets Placering; her maa vi snarere tænke paa Bakkernes Indhold af Ler og Fjordens Betydning som Sejlvej.

Historie.

Paa den Tid, vi her skal beskæftige os med, hørte Teglværket under Gaarden "Søndergaard" i Helligsø, der derfor en Tid blev kaldt Teglgaarden eller Teglværksgaarden. Denne Gaard, der er en af de ældste og største i Helligsø, laa i 1817 paa den vestlige Parcel af Markerne op mod Vejen, der gaar fra Stranden op til Helligsø Kirke. (Se Kortet, Fig. 1). "Søndergaard" blev i 1848 købt af en Tilflytter, Lars Thomsen Lund, Søn af Gaardejer Thomas Larsen Lund i Nørklit i Lild Sogn. Han rev de gamle Bygninger ned og byggede nye, dels paa Matr. Nr. 7 c dels paa Nr. 7 a. I 1856 solgte han de to Gaarde til sine Brødre, Nr. 7 a til Niels Christian Thomsen, og Nr. 7 b og 7 c, Hovedparcellen, til Jens Thomsen Lund, gift med Kristiane Nielsdatter, Datter af Niels Roels gaard og Karen Rotbøl, Bjerget. (Om denne Slægt se Artiklen "Roelsgaard og dens Beboere" i Aarbogen 1950).

Fig. 1. Udsnit af Kopi af Kort fra 1817. Gaarden "Søndergaard" er den sydligste Gaard vest for Vejen fra Stranden til Helligsø Kirke, den blev senere flyttet til Matr. nr. 7 c. Teglværket blev bygget paa Matr. nr. 20 b (skal være 20 h) mellem Veien og Stranden.

Denne Jens Thomsen synes at have været en meget energisk og foretagsom Mand. Han købte i 1867 en mindre Gaard, Matr. Nr. 20 c i det sydlige Helligsø (se Kortet); Bygningerne og en Del af Jorden blev senere solgt, men han beholdt den paa Kortet viste Parcel,

Matr. Nr. 20 h, hvor Teglværket senere blev opført. I Kompagniskab med Teglværker Chr. Sindbjerg, Ydby, paabegyndte han Opførelsen af Bygninger vistnok 1874 eller 1875, og Teglværkingen er sikkert paabegyndt om Sommeren 1875. Jens Thomsen Lund døde allerede 27/2 1878; paa dette Tidspunkt havde Chr. Sindbjerg Skøde paa Halvparten af Matr. Nr. 20 h med paastaaende Bygninger. Denne Halvpart blev købt tilbage af Enken Kristiane Nielsdatter, der i 1880 fik tinglyst Adkomst paa hele Gaarden med Teglværket. Nogle Aar senere, i 1892, solgte hun Gaard og Teglværk til sin Søn, Thomas Jensen Lund (Søndergaard); han solgte Teglværket i 1906, men beholdt Gaarden.

Teglværkingen har hele Tiden foregaaet ved indkaldte Tyskere; det faste Personale bestod før 1900 af 2 Tyskere og en Dansker, efter 1900 af 3 Tyskere og en Dansker. Den ene af Tyskerne var Mester.

Æltning af Leret.

Det første Ler blev taget af den Bakke, der fra den sydlige Spids af Matr. Nr. 7 b skyder sig ud som et Næs mellem Vejen og Fjorden. Omkring 1900 naaede dette Næs lige til Strygepladsens vestlige Ende, i Nærheden af Baadehuset og Beboelseshuset. Lidt længere mod Vest var der i Bakkens Sider nogle Sandgrave; Udgravningen af Sandet var meget besværlig, idet Sandet maatte kastes op af meget dybe Huller, der måtte afstives, for ikke at skride sammen.

Med Grebe og Staalstænger blev Leret gravet løs i store Klumper fra Afsatser i Bakkens Sider; det blev væltet ned paa Strygepladsen nedenfor, hvor det laa i nogle Dage, til det blev passende sprødt.

Selve Æltningen foregik i en cylinderformet Udgravning i Jorden, "æ Traj", ca. en Alen dyb og ca. 8 Alen i Diameter. Bunden var beklædt med Brædder, i Centrum stod en svær Pæl, og fra denne Pæl ud til Periferien gik en svær Bjælke. Til denne Bjælke var fastgjort Æltevognen, der bestod af to almindelige Vognhjul og en Kasse, fyldt med store Sten. Ved Hjælp af en Tandstang, der gik i hele Bjælkens Længde, og et Tandhjul, der drejedes med en "Mølle", kunde Vognen flyttes ud og ind paa Bjælken. Paa Vestervig Teglværk var "æ Traj" omgivet af en cirkelrund Mur, i Helligsø var der kun den lerholdige Jord, der i Tidens Løb var blevet stenhard af Hestenes tunge Traad.

Det soltørrede Ler blev kørt ned i "æ Traj" med almindelige Trillebøre, og der blev blandet en Del Sand i. Det nøjagtige Blandingsforhold kendes ikke, det var forøvrigt ikke altid det samme, men noget afhængigt af Lerets Art. Naar Udgravningen var fyldt med Ler og Sand, blev der hældt nogle Spande Vand paa og tilsidst et Læs Tang, "Ræ" fra Stranden, hvorefter det hele stod "i Blød" til den næste Morgen.

Den næste Morgen blev Hestene spændt for Bjælkens yderste Ende, fra den inderste Hests Bidsel blev der bundet en Line til Pælen i Centrum, saaledes at Hestene af sig selv gik rundt i en Cirkel. Under Æltningen sad en af Strygerne i Stenkassen; han skulde drive Hestene frem og desuden for hver Omgang dreje Æltevognen "en Tand" ud mod Periferien.

Saalænge Æltevognen var i Nærheden af Centrum, havde Hestene det let, det blev sværere og sværere, efterhånden som Vognen nærmede sig Periferien, og naar den var i sin yderste Stilling, var den næsten ikke til at slæbe rundt. De gamle Heste lænede sig forover og satte Hovene haardt i Jorden, mens det knagede faretruende i Bjælkeværket. De vidste, at naar de havde gaaet denne ene Omgang rundt, vilde det igen blive lettere.

Man regnede med, at Vognen skulde være drejet 8 Gange ud og 8 Gange ind, for at Leret skulde være æltet tilstrækkeligt. Konsistensen af det æltede skulde da være saadan, at naar Hestene gik rundt med jævn Fart, kunde man se Bunden af "æ Traj" bag Æltevognens Hjul. Det var meget vigtigt, at Leret havde den rette Konsistens; hvis det var for stift, sled det for meget på Strygernes Haandlede, og hvis det var for blødt, kunde Stenene ikke holde Formen.

Naar Æltningen var tilendebragt, blev Æltevognen slæbt op af Udgravningen, et Bræt blev bundet til Bjælken parallel med denne, og der blev saa kørt nok et Par Omgange, mens to Strygere stod paa Brættet. Naar Lerets Overflade var glattet paa denne Maade, blev der hældt et Par Spande Vand paa, og tilsidst blev Overfladen dækket med Halmmaatter.

Strygningen.

Strygningen foregik ude paa Strygepladsen, hvis Beliggenhed fremgaa af Fig. 2. Jordoverfladen var her fuldstændig plan og dækket af et tyndt Lag Sand; det var kun tilladt at færdes barfodet eller med lette Sko og kun ad forud afmærkede Stier. Strygebordet, "æ Desk", var omtrent som et almindeligt Spisebord, ca. $2 \times \frac{1}{2}$

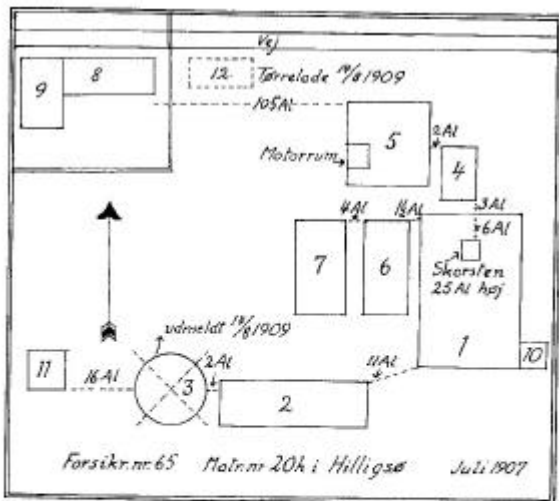

Fig. 2. Grundplan over Tegloerksbygningerne efter Skitse fra 1907, bør sammenholdes med Kartet Fig. 1. Tørreladen Nr. 12, Bygningerne Nr. 3 og 4, den lille Tilbygning Nr. 10 samt Skorstenshuset paa Nr. 1 er kommet til efter 1906. Nr. 1 er Høloosen, Nr. 2 den store Tørrelade, Nr. 6 og 7 de små Tørrelader, Nr. 3 Æltemaskinhuset, Nr. 11 Baadehuset, Nr. 8 og 9 Beboelsesbus og Siald. Strygepladsen laa mellem disse Bygninger og Vejen, de to "Traj" laa lige Nord for Æltemaskinhuset, ved Baadehuset var der et Spil til Ophaling af Baadene. I Juli 1875 var Nr. 1, Nr. 2, Nr. 3, et Beboelsesbus og en Tørrelade færdige, de to sidste er muligvis identiske med Nr. 8 og Nr. 6

Alen stort, det blev stillet op i det ene Hjørne af Pladsen. En lang Planke eller tykt Bræt blev lagt fra Jorden op paa den Ende, der var nærmest ved "æ Traj". Tværs over den anden Ende af Strygebordet laa et Bræt, ca. $2 \times \frac{1}{2}$ Alen; den Side, der vendte indad mod Bordets Midte, laa paa en ca. 1 Tomme høj Liste,

saaledes at Brættet skraaned svagt udefter. (Se Fig. 3, nederst). Brættets Overflade var ganske glat, alligevel skete det, at de nystrøgne Sten hang fast; omkring 1900 fandt man da paa, at beklæde Brættets Overflade med Læder.

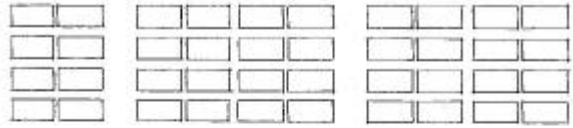

Fig. 3. Nederst det skraa læderbeklædte Bræt paa den ene Ende af Strygebordet. Strygerne stod ved hver sin Ende af Brættet, mellem dem var der et lavt Plankeværk, saa hver Stryger kunn sprøjtede paa sig selv. Øverst Stenenes Placering paa Strygepladsen efter Strygningen. Efter Rejsningen stod de paa den lange Side med Længdeaksen vinkelret paa den her viste Retning og rykket lidt væk fra Stierne, saa disse blev bredere.

Under selve Strygningen var der 3 Mand i Arbejde: 2 Strygere, og en der kørte Leret op paa Strygebordet. "Tów strø'g aa jen kø po Desk". Det sidste blev anset for at være det strengeste Arbejde, og det har sikkert heller ikke været nemt at skubbe de tunge Børfulde vaad Ler op ad den stejle Planke. Saa snart Trillebørens Hjul var paa Bordet, lod han Trillebørens Haandtag glide fra Hænderne ned i Albuebøjningerne, traadte over Planken over til Strygebordets venstre Side, skubbede Trillebørhjulet helt over til Bordets højre Kant imod et paasømmet Bræt, hvorpaa han med et rask Tag væltede Indholdet ud over Børens venstre Side ned paa Bordet. Leret skulde ligge i en pæn Dynge eller Klump af passende Tykkelse, saaledes at der kunde faas gode Haandfulde. Under selve Paalæsningen, der foregik med en Træskovl, maatte han passe paa at følge Bunden i "æ Traj", men han maatte ikke skrabe paa denne, da der saa kom Splinter i Leret, og det var ikke godt for Strygernes Fingre. For at Leret ikke skulde hænge i, blev Skovlen dypet i Vand for hver Skovlfuld; det kunde dog ske, at Leret hang i alligevel, nemlig hvis Paalæsningen gik for langsomt, saaledes, at Lerklumpen fik Tid til at klistre fast paa Skovlen.

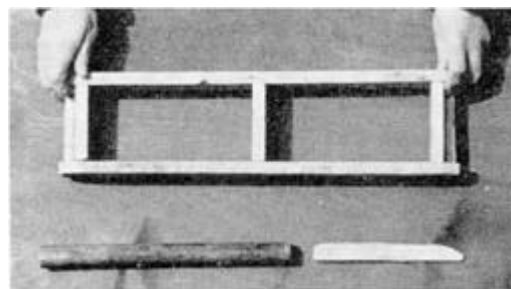

Fig. 4. Strygefom, Stok til Afglatning og Træknav. Stokken blev rullet hen over de færdigstrøgne Sten, dernæst tog Strygeren fat i Formen paa den her viste Maade og bar Stenene ud paa Strygepladsen

Til Strygningen brugtes Strygeforme af Træ, "Formbrætter" og en rund Stok, som er vist paa Fig. 4. De to Strygere stod over for hinanden ved hver sin Ende af det omtalte læderbeklædte Bræt, hvorpaa de lagde deres Forme med Længdeaksen parallel med Brættets. Med Haandfladerne parallelle med ca. et Kvarters Afstand slog de Hænderne ned i Lerdyngen og tog en Klump Ler, som med et rask Tag blev

slynget ned i Strygeformen, saa det ene Rum blev udfyldt. En ny Klump Ler udfyldte Rum Nr. 2, og dernæst blev Overfladen glattet ved, at Stokken blev rullet hen over den. Strygeren tog nu fat i den Side af Strygeformen, der laa længst inde paa Bordet (se Fig. 4), og med en let fejende Bevægelse ud mod Bordenden strøg han Formen med Indhold af Brættet, hvorpaa han gik hen og væltede Stenene ud paa Strygepladsen. Strygeformen blev dernæst dyppet i et aflangt Kar, der stod lige under Strygebrættet, hvorpaa det hele gentog sig.

De Haandfulde Ler, som de øvede Strygere tog, var næsten nøjagtig den Mængde, der krævedes til en Sten. Ved Afflatningen med Pinden blev der kun strøget nogle smaa Klumper Ler af, omtrent paa Størrelse med nogle faa Pebernødder. Lerklumpen maatte slynges ned i Formen med stor Kraft, saaledes at alle Hjørner blev udfyldt, og Strygerne var derfor under hele Arbejdet fuldstændig oversprøjtede med Ler. Hver Stryger kunde fremstille 4000 Sten om Dagen; med en Arbejdsdag paa 14 Timer bliver det ca. 300 Sten i Timen eller 5 Sten i Minuttet. Der kunde altsaa ikke blive megen Tid til Snak under Arbejdet.

Stenene blev lagt paa Strygepladsen i nogle faa Skridts Afstand fra Strygebordet. Saa snart det nærmeste Stykke af Strygepladsen var fyldt, og der blev for langt at gaa med Stenene, blev Bordet flyttet. Stenene blev lagt paa Strygepladsen i et bestemt Mønster, der fremgaar af Fig. 3, de laa med den Side nedad, der havde været opad under Strygningen. Naar de havde ligget saadan et Par Dage, blev de rejst paa Siden, og samtidig blev 3 af Kanterne, nemlig en Side og begge Enderne paa den Side, der havde ligget nedad, glattet med en Trækniv. (Se Fig. 4). Under dette Arbejde stod Strygerne med et Ben i hvert af de to Stier, der er vist paa Fig. 3, og skrævede altsaa over 4 Rækker af de rejste Sten. 8 Sten blev rejst og glattet for hvert Skridt, nemlig de to til højre, de 4 lige foran Fødderne og de 2 til venstre. Ryggen maatte altsaa bøjes baade forover og til Siderne, og Arbejdet var overordentligt strengt. De gamle Strygere trøstede de yngre med, at naar de først havde haft "Ryggen brækket" nogle Gange, vilde Arbejdet blive lettere.

Efter Rejsningen stod Stenene, til de kunde taale at køres ind og stables i Tørrelade, Tidsrummet var noget varierende, 8-14 Dage, afhængig af Vejret. De friskstrøgne Sten kunde taale en Del Regn, men var de først blevet helt tørre, kunde de ikke taale den mindste Smule. Det skete derfor ofte, at en truende Regnbyge udløste en vældig Travlhed paa Strygepladsen og i Tørreladerne.

I Tørreladerne blev Stenene anbragt i Stabler, saa høje som Arbejderne kunde naa, ofte en 25 Lag Sten. De stod, til der blev Plads i Ovn; sommetider en Vinter over, men de maatte da beskyttes mod Frost. Dette skete ved Tildækning med Halmmaatter, som Teglværket altid havde et stort Lager af. Det første Arbejde om Foraaret bestod i at binde nye Halmmaatter til Supplering af Beholdningen.

Drænrør.

Naar Strygningen blev standset af Regnvejr, blev der lavet Drænrør, alle Led i Fremstillingen af disse

foregik under Tag. Æltningen af Leret foregik i en lille rund Bygning uden Murværk og med kegleformet Straatag; centralt i denne Bygning stod Æltemaskinen, der var en høj rund Tønne, ca. en Alen i Diameter og 3-4 Alen høj. Midt i denne Tønne sad en Jernaksel, hvorfra Jernstænger strittede ud til alle Sider, en Bjælke var fastgjort i Akslens øverste Ende og gik herfra skraat nedad mod Maskinhusets Periferi. Her blev en Hest spændt for, som det tidligere er omtalt under Æltning.

Til Drænrør kunde kun bruges det allerbedste Ler, det skulde være helt stenfrit og "fedt". Det blev brudt og tørret som omtalt ovenfor, og dernæst skovlet ned i Æltemaskinen; der blev blandet lidt Vand i, men ingen Sand eller Tang. Efterhaanden som Leret blev æltet, sank det ned gennem Æltetønden og kom tilsidst ud i en firkantet "Pølse" gennem et Hul helt nede ved Bunden af denne. Denne Pølse blev skaaret af i firkantede Blokke af passende Størrelse til Anbringelse i Rørmaskinen.

Denne Maskine, der stod i en af Tørreladerne, bestod af et langt firkantet Jernhylster; i den ene Ende blev Rørformen anbragt, den anden Ende blev lukket af et tætsluttende Stempel. En Lerblok fra Æltemaskinen blev sat ind i Hylstret gennem en Laage i Oversiden af dette, og dernæst blev Stemplet ved Hjælp af en Tandstang og en Tandhjulsvudveksling presset ned gennem Hylstret og pressede derved Leret ud gennem Rørformen. Man havde Forme med Huller til henholdsvis 1½, 2, 4, 5 og 6 Tommers Drænrør; i Formene til de to mindste Størrelser var der Huller til 3 Rør, i de øvrige Forme kun til 2 eller 1. Paa Højde med Hullerne i Formene blev der anbragt et Rullebord, som Rørene gled ud paa; her var der en Skæreanordning, hvorved Rørene kunde skæres af i passende Længder. Der var altid to Mand til at passe Maskinen, den ene trak Maskinen, den anden skar af og trak i Pauserne med ved et ekstra Sving. Ved Hjælp af en Slags store Trægafler med Grene, der passede til Hullerne i Rørene, blev disse anbragt paa Hylder i Tørreladen. De største Rør stod paa Enden, de mindre laa paa Siden.

Tagsten blev ikke fremstillet.

Brænding af Sten og Rør.

Ovn, der var en saakaldt Højovn, angives i Brandtaksationen 1905 at være 23½ Alen bred og 34½ Alen lang. Disse Tal angaar dog muligvis ikke selve Ovn, men Bygningen, Taget hvilede nemlig ikke paa Ovn, men paa Stolper rundt om denne. Paa hver Side af Ovn, helt nede ved Jorden fandtes 5 kvadratiske Fyringsdøre af Jern med indstilleligt Spjæld. Disse Døre stod 2 og 2 i Forbindelse med hinanden med Fyringskanaler, over hvilke der var Jernriste i Niveau med Bunden i Ovn. Denne Bund bestod af oprindeligt ubrændte Sten, sat paa Kanten; i Ovnens nordre Ende var en Port, der var meget høj.

Stenene blev kørt ind i Ovn paa Trillebøre, 48 Sten ad Gangen. Først satte man Stenene i Ranker, saaledes som det ses øverst paa Fig. 5, langs med den Endevæg, der var modsat Porten. Af disse Ranker blev der sat i alt 13 Lag, og oven paa disse ét Lag, hvor Stenene blev stablet som vist i Midten paa Fig. 5. Med disse 14 Lag var det nederste af Ovn, "æ Nej:er-Ow'n" fyldt. Den nederste Halvdel af Porten blev nu lukket med brændte Sten, der blev klinet udefra med Ler, en Rampe blev sat op, saa man kunde køre op paa Stenene i "æ Nej:er-Ow'n". Her blev der i Midten af Ovn lagt en Kørevej af Brædder, til begge Sider for denne blev Stenene dækket med Sække, for at der ikke skulde falde Ukrudt, Græstotter o.lign. ned mellem dem. Dernæst blev den øverste

Halvdel af Ovnen fyldt, Rankerne saa ud som vist nederst i Fig. 5, de blev sat langs med Sidevæggene paa begge Sider af Kørevejen, til allersidst blev denne Kørevej fyldt. Den øverste Halvdel af Ovnen kunde rumme 27 Lag Sten; skulde der ogsaa brændes

Fig. 5. Øverst Rankerne i de nederste 13 Løg i Ovnen, denne blev fyldt fra "Bunden" af, Rankerne gik fra Side til Side.
Midterst: Lag Nr. 14
Nederst. Rankerne i de øverste 27 Lag, de gik i Ovnens Længderetning. Ovnen blev fyldt fra Siderne af, til sidst fyldtes Kørevejen i Midten.

Drænrør, blev de sat allerøverst, paa Enden, de mindre inden i de store. Hvor de stod, var der et Par Lag Sten mindre. Rundt omkring ved Ydersiderne af Ovnen, hvor det var svært at faa tilstrækkelig høj Temperatur, blev der lavet nogle Kanaler, hvor der blev lagt Kul; her fik man dog ofte kun halvbrændte Sten. Tilsidst blev det hele dækket af et Lag kasserede, brændte Teglsten, der blev lagt paa Fladen, og saa kunde Fyringen begynde. Naar Ovnen var fyldt, rummede den 48.000 Sten; paa Vestervig Teglværk havde man en Ovn, der rummede 96.000 Sten.

Om Dagen, d.v.s. fra 4 til 22, var det Mester, der fyrede, om Natten gik det paa Skift, man fyrede altsaa hver tredie eller fjerde Nat. Den, der fyrede om Natten, maatte selvfølgelig passe sit Arbejde om Dagen som sædvanlig. Han fik altsaa det Døgn kun én Times Søvn, Middagssøvnen.

Til Brændingen blev der brugt Dampkul; med Mellemrum fra ½ til 1 Time gik Fyrpasseren rundt og kastede nogle Skovfulde Kul ind gennem Fyringsdørene. De skulde kastes, saa Kullene kom til at ligge i en jævn Stribe fra Døren til Midten af Fyringskanalen. Røgen slog op i Sprækkerne mellem de Sten, der dækkede Ovnens Indhold; hvis der kom Flamme op et Sted, blev der straks klinet til med Ler.

En Brænding varede 14 Dage; de første 8 Dage blev der fyret ganske lidt, dette kaldtes "aa smøg", de følgende 8 Dage blev der fyret kraftigt. Stenene var Begyndelsen mørkerøde, de blev lidt efter lidt sølvhvide; naar de fleste af Stenene havde faaet denne Farve, blev Brændingen standset, og Ovnen stod saa til Afsvaling, hvad der i Reglen varede en 3 Ugers Tid. Der blev brændt 5 Ovnfulde Sten i Løbet af en Sommer, altsaa 240.000 Sten ialt. De brændte Sten blev stablet, "klamp'ed" i fri Luft.

Transport af Sten og Rør

En Del af de færdige Produkter blev transporteret med Skib til Købere i Struer og Lemvig. Ved Udskibning, der kunde finde Sted i roligt Vejr, ankrede Skibene op saa nær Kysten som muligt, en løs Bro eller Rampe blev stillet op inde ved Kysten, og ad denne blev Stenene i Trillebørene kørt ud og ladet i to kølbyggede, næsten fladbundede Udskibningsbaade, der tilhørte Teglværket. Der blev her kørt med 60 Sten ad Gangen paa Trillebørene, Stenene blev kastet 4 ad Gangen ned til Manden i Udskibningsbaaden, der greb dem i Luften og stuede dem ned. Udskibningsbaadene, der hver kunde tage 1000 Sten, blev saa roet ud til det opankrede Skib. Udskibningen kunde ikke klares af Teglværkets faste Mandskab, man havde altid Hjælp af Daglejere og Karlen paa Teglgården.

Af de Produkter, der blev transporteret til Lands, blev en Del afhentet, en Del leveret. Ogsaa denne Levering blev klaret af Karlen paa Teglgården, han kørte i en almindelig Arbejdsvogn med 600 Sten ad Gangen. Prisen var for 600 Sten 22 Kr. ved Afhentning, 25 Kr. ved Levering.

Boligforhold, Døgnets Inddeling, Mad, Fritid m.m.

De 3 eller 4 faste Arbejdere boede i et lille Hus ved Strygepladsens nordvestlige Hjørne lige op mod Vejen, i Læ bag den høje Brink, hvor Leret blev gravet. I den vestlige Længe var der Stald, her stod de to Teglværksheste. I Midten var der et Rum med Komfur og Spisebord, i Østenden Soveværelse med to Senge.

Dagen begyndte Kl. 4,- med Davren. Hvis der blev fyret, havde Fyrmesteren Kaffen færdig paa dette Tidspunkt, ellers stod en efter Tur op lidt før de andre og lavede Kaffe; naar Klokken var 5, var Arbejdet forlængst i Gang. Ved 8-9 Tiden spistes Formiddagsmeldmad, Kl. 12 spistes Middagsmad, hvorefter der var en Times Middagssøvn. Kl. 13,30 drak man en Kop Kaffe uden Brød, ved 16-17 Tiden spistes Eftermiddagsmeldmad, og Kl. 21 Nadver. Kl. 22 gik alle til Sengs.

Arbejderne klarede alt selv, ogsaa Madlavningen. Brød, Smør, Fedt, Ost, Pølse og Flæsk købte de hos de omboende Gaardmænd, fra Teglgården fik de daglig en Pot Sødmælk, herfra fik de ogsaa sommetider en hel Gris. Flæsken blev straks delt i fire Dele, en Del til hver Mand. Mesteren mærkede sin Del med i Snit, de andre mærkede deres med 2, 3 eller 4.

Davren, Formiddags- og Eftermiddagsmeldmaden bestod af Kaffe, Brød med Smør eller Fedt og forskelligt Paalæg. Bønnerne til Kaffen brændte man selv i en Stegepande, der blev drøjet paa dem med store Mængder Cikorie. Kaffen blev kogt i en stor Kobberkedel, den hang under Maaltidet i et Reb over Bordet, saa hver kunde skænke, hvad han vilde have. Naar der blev strøget, hang Kedlen i en Trefod ved Siden af Strygebordet, og de tørstige Strygere gjorde sig ofte et Ærinde herhen. I Modsætning til hvad der var almindeligt i Sognet paa denne Tid, blev der næsten aldrig drukket Øl eller Brændevin.

Sammensætningen af Ugens Spiseseddel gav aldrig Anledning til større Hovedbrud, der blev nemlig hver eneste Dag serveret den samme Ret: Ærter og Flæsk. Hvervet som Kok gik paa Omgang; hvis der blev strøget, var det ham, der kørte Ler paa Strygebordet. Han havde lige efter Formiddagsmeldmaden faaet udleveret det Stykke Flæsk, som hver enkelt ønskede at faa den paagældende Dag, mærket med et vist Antal Snit som ovenfor omtalt. Ved 9-Tiden satte han

den store Gryde over med Ærter, Flæsk, Kartoffler, Vand og en Smule Sennop, og den maatte han saa sørge for at holde i Kog. Lidt før 12 hældte han den færdige Mad op i 4 store Fade inde paa Spisebordet, og dermed var Serveringen færdig.

Om Søndagen hvilede alt Arbejde undtagen Fyringen. Tyskerne havde da Besøg af deres Landsmænd og Kolleger fra Teglværkerne i Ydby, Vestervig, Futtrup og Ginnerup. Der blev da snakket meget og røget store Mængder Tobak. Paa denne Dag var der undertiden helt nye Retter paa Middagsbordet; det kunde f. Eks. være Kaal tilsat et Afkog af Brændenælder, eller "Pikkert" -en Slags Kartoffelpandekager. Tyskerne paastod, at den sidste Ret var saa yndet i deres Hjemland, at den blev serveret ved Kejsereens Bord hver Søndag Morgen.

I Sognet gik selvfølgelig sære Frasagn om "æ Tyskere o æ Tejlværk", det meste Gætteri, da Tyskerne holdt sig for sig selv, og jo heller ikke havde megen Tid til at dyrke Samkvem med Sognets Beboere. De faa Danskere, der virkelig kendte dem, roser dem som gode Arbejdskammerater, myreflittige og utroligt nøjsomme. De arbejdede heroppe fra 15. April til 1. November, Lønnen var 3½ Kr. daglig paa egen Kost, og alligevel havde de om Efteraaret ca. 400 Kr. med sig hjem til Familien.

En af de tyske Arbejdere, Mesteren Heinrich Tölke fra Erlinghausen, led af svær Tungsind. Om Morgenen den 15. August 1898 savnede hans Kammerater ham, de fandt ham hængende i et Reb nede i den store Tørrelade.

Iført sin lerede Arbejdsdragt, saaledes som han havde gaaet ved Arbejdet Dagen før, blev han lagt i en Kiste, der blev stillet op i Tørreladen. Nogle Dage efter, den 19. August, trak de to gamle Teglværksheste

deres Mester op ad Bakken til Helligsø Kirke, efter Kisten gik en stor Skare af Tyskere fra Teglværkerne i Sydthy. Som Selv morder kom han ikke i Kirken, og der blev ikke ringet over ham; han blev begravet i det tomme nordøstlige Hjørne af Kirkegaarden, paa Selvmordernes gamle Plads, i god Afstand fra de Grave, der rummede Helligsøboernes Forfædre. Sognepræsten, Heinrich Hilden Petersen, senere Provst i Hillerslev, talte over ham paa Tysk. Ingen ved hvad han sagde, men da Jordfæstelsen var forbi, flokkedes Tyskerne om ham, ivrige efter at takke ham.

Mange Aar efter kom en Tysker op paa Kirkegaarden i Helligsø og spurgte efter Graven. Det var Heinrich Tölkes Svigersøn, der arbejdede som Stryger paa Ydby Teglværk. Graven var da forlængst forsvundet og ingen kunde hjælpe ham, man fik ham dog tilsidst vist ned til den Mand, der havde arbejdet paa Teglværket i 1898 og som endnu var bosat i Sognet. Han kunde udpege en Plet paa Kirkegaarden som Heinrich Tölkes Grav, og her plukkede den taknemmelige Tysker nogle Haandfulde vilde Blomster, en sidste Hilsen til den tyske Mesters Datter fra hendes Far.

Kilder, skriftlige:

Kirkebøger, Skøde- og Panteprotokoller. Brandtaksationsprotokoller. Fhv. Lærer J. P. Christensen, Otto Liebes Alle 4, Kastrup, der tjente paa Teglgarden i Aarene 1897, 1898 og 1899 har i flere Artikler i Thisted Amts Tidende, bl.a. 2/1 1963, 26/5 1962 og i samme Blad 1947 og 1927 skrevet om Livet paa denne Gaard. Her findes ogsaa enkelte Oplysninger om Teglbrændingen.

Mundtlige:

Næsten alle Oplysningerne om Teglbrændingen er givet af Mads Mikkelsen, f. 1879 i Helligsø paa den Gaard, der paa Kortet Fig. 1 er betegnet med Matr. Nr. 11 a. Mads Mikkelsen har i Aarene omkring 1900 arbejdet som Stryger paa Teglværkerne i Helligsø, Vestervig og Ydby, og han var i Arbejde igen i Sommeren 1928, da der skulle fremstilles haandstrøgne Sten til Helligsø Kirketaarn. Han har fremstillet de paa Fig. 4 viste Redskaber; de er deponeret paa Thisted Museum under Nr. D. 398. En Del af Oplysningerne er indtalt paa Baand for Jysk Ordbog, Universitetet, Aarhus.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1965, side 9-26)